

א. מקומה של האתיקה במכלול הפילוסופיה:

תחומי העיסוק של הפילוסופיה נחלקים בחלוקה הקלאסית לשלושה נושאים:

1. תורת ההכרה (אפסטימולוגיה): תחום זה הוא למעשה מבוא להבנת המונח "ידיעה" - כיצד אנו יודעים את אשר אנו יודעים? מה הכלים שיש בידינו לקבוע את אמיתות ידיעותינו. המשפט המפורסם של דאקרט "אני חושב משמע שאני קיים" ואין זה משנה באיזה נוסח הוא באמת נאמר הוא למעשה תשובה לשאלה בתחום תורת ההכרה.

באופן מקביל, מאות שנים קודם לכן, פתח כך הרס"ג את ספרו: "...כיון שהשלמנו מה שראינו לחברו אל המאמר הראשון, צריך שנדבר הנה על משכי האמת ונותני הבריור אשר הם מוצא כל ידוע ומבוע כל נודע, ודבר עליו כפי מה שהוא ראוי לענין הספר הזה, ונאמר שהם שלשה משכים. הראשון ידיעת הנראה. והשני מדע השכל. והשלישי ידיעת מה שההכרח מביא אליו. ונסמוך לזה באור כל אחד מאלה השרשים..." (האמונות והדעות, הקדמה).

מטרת תחום זה היא להוות בסיס לאפשרות הדיון הפילוסופי, שהרי אם אין לנו כלים לדעת כיצד אנו יודעים את מה שאנו יודעים, כיצד ניתן לדון אפוא במונח ידיעה.

שאלה דומה עולה כמבוא לאמונה - רבים נוהגים בשעה שהם עוסקים באמונה האמיתית לעסוק ראשית בשאלה כיצד בכלל ניתן לדבר דבר מה על ה-אלוהים, שהרי הוא על-זמני, על-מקומי, על-גופי ועל-תפישתי, ואם כן יש לדון מהי אותה אמונה וכיצד בכלל יכול האדם להאמין דבר מה על עניינים שהם מחוצה לו.

2. המטא-פיזיקה: לאחר שביררנו כיצד אנו יודעים את מה שאנו יודעים עולה השאלה מה אפוא

אנו יודעים. המטא פיזיקה היא גוף הידע המרכזי של הפילוסופיה, והיא עוסקת בשאלה מהם ידיעותינו על העולם. אין מדובר בתחום מסוים, אלא בכל התחומים כולם.

בעבר כל המדענים היו פילוסופים, כיוון שהמדע לא היה מדע אמפירי אלא מדע פילוסופי. דוגמה לדבר: מרכזיות כדור הארץ נקבעה לא כתוצאה מתצפיות ומדידות (שהיו כמובן מביאות למסקנה אחרת), אלא כמסקנה פילוסופית: כיוון שכדור הארץ הוא הדבר החשוב ביותר בבריאה והאדם שהוא נזר הבריאה נמצא בכדור הארץ - הוא חייב להיות במרכז.

שיירים לעובדה זו נמצאים עד היום בתעודת הדוקטוראט, בה כתוב לדוגמה "ד"ר לפילוסופיה במדעי הביולוגיה". מאז המהפכה הקופרניקית וניוטון המדע הוא הרבה יותר אמפירי, אבל יש גופי ידע רבים מאוד שהם המטאפיזיקה, ולמעשה המדע הסופר מודרני חוזר במידה מסוימת לעסוק במטאפיזיקה.

3. האתיקה: האתיקה באה לענות על השאלה מה מוטל על האדם לעשות בעקבות הידע שנחשף בפניו. המטא פיזיקה ענתה על השאלה מה האדם יודע ומה הוא יכול לעשות. האתיקה באה לענות על השאלה **מה ראוי לעשות או מה נכון לעשות**, שאלו שאלות שונות לחלוטין משאלת האפשרויות

הנמצאות באדם.

מטבע הדברים, האתיקה בדרך כלל **מגבילה** את האדם, בשל העובדה שהיא מונעת בעדו מלעשות דברים שהוא מסוגל לעשות מסיבות אתיות. כך לדוגמה, האדם **מסוגל** לגנוב והאפשרויות המעשיות נמצאות בידו, אולם הגניבה היא מעשה שאינו **ראוי** ובשל כך הוא מעשה לא אתי. ברם, פעמים רבות האתיקה דווקא דוחפת את האדם לפעילות, ומחייבת אותו לעשות דווקא דברים שהוא לא היה רוצה לעשות. דוגמה לדבר היא מצוות לא תעמוד על דם רעך שהיא מצווה אתית מובהקת - היא מחייבת את האדם לא להיות אדיש לעובדה שמישהו רודף אחר חברו, אלא להתנער ולקום, ולהציל את חברו.

לפיכך בשיעורים אלה אנו נעסוק בעיקר בשאלות ובסוגיות הנוגעות לשאלת המעשה הראוי. עדיין לא הגבלנו דינו את שאלת המעשה הראוי, שכן הנחת תפילין היא מעשה ראוי שאדם מחויב לעשותו או הימנעות מלבישת כלאיים, ואף על פי כן אין מדובר במעשים אתיים. עולה אפוא כי אנו צריכים למקד יותר את ההגדרה לגבי תחום העיסוק שלנו, אולם קודם לכן נעסוק לרגע בבחירה במונח "אתיקה" ולא במונח שלכאורה מתאים הרבה יותר: המוסר.

ב. מדוע בחרנו להשתמש במונח אתיקה ולא במונח "מוסר":

כדי לענות על שאלה זו אצטט מתוך מאמר העוסק באתיקה רבנית, העומד להתפרסם בקובץ שיצא לאור בעה"ת באוניברסיטת בר אילן:

הסיבה לשימוש במילה היוונית "אתיקה" ולא במילים שמקורן עברי והמשמשות בבית המדרש - כפולה היא. ראשית, למילים האחרות בעברית ישנה משמעות נוספת שלעיתים גורמת להבנה מוטעית. דוגמה טובה לדבר היא המילה המתבקשת במקום המילה אתיקה - מוסר. זו לכאורה המילה המקראית המתאימה יותר מכל האחרות תחת השימוש במילה אתיקה. ברם, דווקא מילה זו בעייתית, שכן היא אמנם משמשת בשפה העברית כאתיקה, אך זו אינה משמעותה היחידה. המילה "מוסר" מכוונת גם לתביעות אותן תובע האדם את עצמו מול הא-לוהים, ואין להן דבר עם סוגיות אתיות. ספר מסילת ישרים, לדוגמה, מוגדר לעיתים כ"שולחן ערוך של המוסר", אולם רובו המוחלט כלל אינו עוסק בסוגיות אתיות. על כן השימוש במילה "מוסר" עלול להטעות את הקורא.

טענה זו נכונה גם ביחס למילים תחליפיות, כמו צדק, דרך ארץ וכדו'. כל אחת ממילים מהן נושאת בחובה משמעויות נוספות. שנית, ברצוננו דווקא להדגיש את הבשורה שיש באתיקה הרבנית למערכות סמכות אחרים, ואת הבסיס המשותף שיש בהתנהגות האתית שצריכה להיות נחלת כל העומדים בראש הציבור. בשל כך, העדפנו להשתמש במילה אוניברסלית שמשמעה מכוון לנושא עצמו, ובכך לשנות את דברינו בדרך קצרה וממוקדת, ולראות בה דבר מה עקרוני שיש להנחילו בהתאמות הראויות למקומות נוספים. זו יכולה להיות אחת הבשורות של תורת ישראל לכל מערכות ההנהגה.

ג. האם ניתן למקד את תחומי העיסוק המרכזיים של האתיקה ?

כאמור לעיל, לא ניתן לומר כי האתיקה עוסקת בכל השאלות של המעשה הראוי, כיוון שיש עניינים רבים שאינם קשורים לאתיקה ואף על פי כן הם מעשים ראויים או מעשים לא ראויים.

ניתן למקד את העיסוק באתיקה בשני עניינים מרכזיים:

1. האתיקה עוסקת ביחסים שבין אדם לסובב אותו. במסגרת זו אנו מגבילים את האתיקה ומוציאים ממנה רוב מוחלט של סוגיות "בן אדם למקום". נדגיש חוזר והדגש כי הוצאה זו היא ממסגרת הדיון האתי בלבד, ולא באנו חס ושלוים למעט במלוא הנימה ממרכזיות ענייני בין אדם למקום.

לא זו בלבד, אלא שפעמים רבות מוצגות החובות שבין אדם למקום במקרא כחובה הנובעת מסיבות אתיות, ובעיקר של השבת טובה תחת טובה - ריבונו של עולם היטיב עמנו ועל כן אנו מחויבים למלא אחר מצוותיו. ברם, בשל העובדה שישוד קיום תורה ומצוות הוא החובה לשימוע לריבונו של עולם בלוא שום הקשר סיבתי כולל לא זה האתי, אין אנו עוסקים במסגרת זו בכך. מאידך גיסא, מדובר בהרחבה מסוימת של האתיקה, שכן היא עוסקת בכל הסובב אותו. אין מדובר בשאלות הנוגעות רק לנושאים שבין אדם לחבירו. ישנן חובות אתיות גם כלפי החי (נזכיר את מחלתו של רבי יהודה הנשיא בשל יחסו לעגל ההולך להישחט); ישנן חובות אתיות כלפי שמירת העולם ואיסור ההשחטה; ישנן סוגיות אתיות הנוגעות לצומח בהן נעסוק ועוד ועוד.

2. האתיקה עוסקת בכל הנושאים הנוגעים לפעולות של האדם. כל פעולה של האדם קשורה במשמעויות רבות בתחום האתי. אין תחום שאין לו משמעויות אתיות ואין נושא במסגרת יחסיו של האדם עם הסובב אותו שאינו מתייחס לכך. על כן אנו מוצאים אתיקה רפואית, אתיקה בעסקים, אתיקה ברבנות, אתיקה בתקשורת ועוד ועוד.

בשיעור הבא נעסוק כאמור בשאלה האם יש צורך בעיסוק בשאלת "אתיקה יהודית" שכן לכאורה הכל כלול בהלכה, ושמירה מלאה של ההלכה היא עמידה בכל תביעות הסוגיות האתיות.